

8. АНАЛІТИКА

Ольга Павлівна Кравчук,

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання географії та економіки
Інституту педагогіки НАПН України,
член Українського географічного товариства,
м. Київ, Україна

УДК 37.011[014.3]

ПРОЕКТ «КОНЦЕПЦІЯ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ»

Представлены идеи изучения географии Украины в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: изучение географии Украины, Конституция Украины, деятельностный подход, субъект деятельности, учебная деятельность, практико-исследовательская деятельность, природоохранная деятельность.

Presents the idea of studying the geography of Ukraine at comprehensive schools.

Key words: studying of geography of Ukraine, The Constitution of Ukraine, activity approach, subject of activity, educational activity, practical and exploratory activity, environmental activity.

Метою шкільної географічної освіти є створення умов для розвитку учня, як суб'єкта географічного пізнання, дослідника і творця власної особистості, свідомого громадянина України і миролюбно налаштованого жителя Землі на основі формування ключових і предметних географічних компетенцій.

Географія – базовий світоглядний навчальний предмет у середній освіті, що допомагає особистості учня навчитися комплексно аналізувати, моделювати та прогнозувати як природні, так і соціально-політичні явища на трьох рівнях узагальнення: локальному, регіональному та глобальному. У змісті навчання географії гармонійно поєднуються наукові та мета-предметні знання, що є запорукою розвитку когнітивної сфери особистості, формування в учнів системи сучасних інтегрованих знань про планету Земля та її зв'язки з Космосом, місце людини та спільнот у складній системі природних та соціальних взаємодій, а також місце власної особистості в історико-географічному контексті. Отже, системне вивчення наукових основ географії в ЗНЗ забезпечує формування в учня наукової картини світу на міжпредметному рівні, а також є умовою для розвитку вмінь комплексно досліджувати її.

Уточнення та поглиблення загальногеографічних знань, умінь та навичок, формування власної системи наукових суджень відбувається під час вивчення географії країни проживання. Можливість вивчення

учнями різноманітних географічних явищ, процесів, феноменів, закономірностей на рівні місця проживання (локальний рівень) та порівняння характеристик прояву їх на території України (регіональний рівень) створює умови для критичного та обґрунтованого аналізу і порівняння.

Виховання у молоді почуття громадянської гідності, власної творчої позиції щодо зміцнення державності в Україні, ціннісного ставлення та піднесення Батьківщини як «колиски» свого роду, природних умов та ресурсів рідного краю, шанобливого ставлення до історико-географічної спадщини, утвердження себе як відповідального громадянина України – це важливі орієнтири методичної діяльності вчителя географії під час випробувань на соціальну зрілість українського народу.

Таким чином, географія України виступає важливою складовою шкільної географічної освіти. *Наскрізне вдосконалення та поглиблення її змісту від початкової до старшої школи є запорукою організації якісного навчання і виховання у ЗНЗ для забезпечення безпеки як окремого громадянина, так і Української держави.*

Однак існує велика прірва між освітнім ресурсом науково-географічного знання та тією моделлю географії, що транслюється у чинному змісті освіти. Запропонована Концепція вивчення географії України у ЗНЗ має на меті стати першим кроком з подолання існуючого протиріччя.

В українському суспільстві знецінення освіти відбувається через філософію одномоментного прагматизму та вимірювання людських цінностей у грошовому еквіваленті, що транслюється у засобах масової інформації. Як результат – суспільство живе у розпіарених міфах, що не відповідають дійсності. Одним з них є впевненість у нібито масовому небажанні молоді вчитися, повній моральній деградації суспільства. Такі міфи насаджуються через засоби масової інформації, проникають у свідомість вчителів, змінюючи їхні фахові устремління з позитивних та життєстверджуючих («сіяти розумне, добре вічне») на песимістичні (навіщо так тяжко працювати, якщо все марно). Як наслідок, учителі несуть міфи про суспільну цінність та реальність, чим безпосередньо впливають на свідомість підростаючого покоління, мимоволі пропагуючи хибні орієнтири, на фоні яких творчо мисляча людина стає «білою вороною».

Серед молодого покоління не користуються популярністю прислів'я та приказки, що продовж століть були ціннісними орієнтирами і несли прагнення розвивати наступні покоління для процвітання та розвитку роду людського: «Чого Івась не навчився, того й Іван не буде знати», «Знання за плечима не носити», «Де сила не зможе, там розум допоможе», «Вік живи – вік навчайся», «Здобудеш освіту – побачиш більше світу», «Двоє хитрих мудрого не переважають», «Світлий розум, щире серце по дорозі не спіткнуться», «Мудрим ніхто не народився, а навчився», «Краще з розумним у пеклі, ніж з дурним у небі», «Хто не знає, той не сумнівається», «Розумний навчить, а дурень намучить», «Живи своїм розумом, а не чужим», «Учений іде, а неучений слідом спотикається», «Від науки голова не болить», «Людина без книги, як риба без води», «Не перо пише, а розум», «Не кажи – не вмію, а кажи – навчуся» тощо.

Важко уявити, що «нецікаві та зайві знання» могли б стати предметом заробляння шалених грошей деякими «ділками» від педагогіки на змісті навчання, який мав би засвоюватися учнем у навчальному закладі.

Було розроблено Концепцію вивчення географії України у загальноосвітніх навчальних закладах (далі – Концепція). Вона функціонує в правовому та ціннісному полі Конституції України, зокрема ст. 23, 24 і 53 (див. додаток 1) та відповідає нормам міжнародного права, закладеним у Європейській Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» і Конвенції ООН «Про права дитини».

Метою Концепції є створення умов для:

- реалізації рівних конституційних прав та свобод громадян України в отриманні якісної географічної освіти та вільного розвитку власної особистості у навчально-виховному процесі з географії у ЗНЗ;
- наукового оновлення Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти¹;

– розроблення та експериментального апробування нової варіативної дидактичної моделі шкільної географії з урахуванням освітнього замовлення мешканців окремих громад;

– розвитку дистанційної підтримки учителів-новаторів, учнів-дослідників та розробників навчально-методичного забезпечення для вивчення географії України у ЗНЗ;

– розвитку методичної майстерності вчителів географії.

Мета Концепції конкретизується у *завданнях* різного рівня реалізації – від загальнодержавного до місцевого (конкретного навчального закладу) та різного змісту – від загальнонаукового до особистісно значущого для кожного учасника навчально-виховного процесу.

Першочерговим завданням української освітньої системи є виховання громадянина України, який з любов'ю до свого роду та Батьківщини готовий гідно боронити цілісність та незалежність України, розвивати себе та світ заради утвердження державності, миру та злагоди, добросусідських відносин у полікультурному середовищі.

Джерельна база розроблення нової варіативної дидактичної моделі шкільної географії досить міцна. Її становлять універсальні закони діалектики, державне та соціальне освітнє замовлення, педагогічний досвід, теорія та практика пізнання, теорія змісту освіти, географія, як наука, результати психолого-педагогічних та соціальних досліджень, практика суспільно корисного застосування у господарській діяльності підприємств та приватних домогосподарств природничо-наукових знань тощо (див. додаток 2 та змістові посилання). Це дозволяє науковцям, учителям-експериментаторам та керівникам освіти на місцях створити власні унікальні умови для розвитку учнів у навчально-виховному процесі, урізноманітнення освітнього середовища та вдосконалення методичної системи вчителів.

Системний підхід до вивчення та моделювання освітніх процесів передбачає керування принципами ноосферного пізнання: *дедуктивності, емерджентності, цілопокладання та інтеграції знань*. Ця методологія забезпечує цілісність, системність, прогностичність, наукову сучасність та проектну цінність як предмету дослідження, так і його результатів. А також вказує на те, що стосується людських смислів та цінності є проблемою міждисциплінарної інтеграції ресурсів. Освітні процеси є відкритими системами, що перебувають у постійному русі. Вони надзвичайно чутливі до зовнішніх впливів. Тому освітні процеси мають розв'язуватися на метарівні, а точніше – на рівні людизнавання. Тут існує ще декілька важливих принципів:

- 1) *відсутність дрібниць*;
- 2) *суб'єктність професійної діяльності (людизнавець виступає суб'єктом власної професійної діяльності)*;
- 3) *забезпечення прав людини, рівноправність учасників навчально-виховного процесу*;
- 4) *максимальна індивідуалізація педагогічної діяльності*;

¹ Див. Постанову Кабінету міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти»: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>

5) спрямованість на розвиток людини.

Керівники освіти та вчителі виступають головними носіями та трансляторами стандартів. Їхня майстерність впливає на якість нашого суспільства. Байдужість та декларативність в методичній діяльності призведе до виникнення деструктивних процесів у спілкуванні між громадянами та культурного занепаду в країні.

Визнаючи безперечну цінність Землі («колиски» життя), ми визначаємо **фундаментальними цінностями Концепції Особистість та Освіту**, найпершими та єдиними універсальними інструментами у формуванні та розвитку в людському індивіді Людини. Ми – Люди і щоб ми не робили, діємо з позиції людини і на благо людської земної цивілізації. Таким чином, *головним принципом педагогічної діяльності з реалізації Концепції виступає класичний гуманістичний принцип-гасло «Не нашкодь!»*.

Базовою моделлю сучасної освітньої системи України є **особистісно зорієнтована**, яка визнає унікальність розвитку кожної особистості, а відповідно, необхідність диференціації та індивідуалізації навчання. Базова освітня парадигма висуває вимоги до загальної філософії спілкування у навчально-виховному процесі між її учасниками. Первинним серед них є спосіб *гуманізації освіти*, що означає:

- створення психологічного клімату довіри між учителями та учнями;
- забезпечення співробітництва у прийнятті рішень між учасниками навчально-виховного процесу;
- актуалізація мотиваційних ресурсів;
- розвиток у вчителів особливих особистісних усталовок, більш адекватних гуманістичному навчанню;
- допомога вчителям та учням в особистісному розвитку (фаховий супровід).

Діяльнісний підхід є значущим інструментом для розроблення нової варіативної дидактичної моделі шкільної географії як функціональної системи. Узагальнена сутність діялісного підходу полягає у застосуванні таких принципів:

- суб'єктності діяльності;
- інтеріоризації;
- динамічності, циклічності, технологічності діяльності;
- фіксації особливої психологічної реальності та соціокультурного опосередкування діяльності.

Принцип суб'єктності діяльності. Основна діяльність, якою оволодіває і в якій проявляється, визначається та розвивається людина у шкільні роки – це навчальна діяльність, що стає провідною на певному проміжку становлення людини як суб'єкта пізнання. Якість її засвоєння визначає якість формування і розвитку інших специфічних видів діяльності. Тому розробникам нової варіативної дидактичної моделі шкільної географії доцільно гармонійно поєднувати логіку побудови географічного знання з логікою формування та функціонування орієнтувальної діяльності людини (психіки) у розумінні та розв'язанні прикладних географічних задач відповідно до вікових можливостей.

Навчальна діяльність – це дидактично багатофункціональна відкрита система, зміст та форма якої трансформуються залежно від суспільно-політичних, філософсько-педагогічних освітніх пріоритетів (об'єктивні фактори), але на користь інтересів конкретної особистості (гуманістичні фактори).

У психології навчальну діяльність характеризують так [2]:

- а) суспільна за змістом;
- б) навчальна за функцією;
- в) один зі способів реалізації єдності історичного та логічного у розвитку людської культури;
- г) виявляється у суб'єкта навчання та реалізується через виконання учнем відповідних дій;
- д) її структура відповідає загальній структурі діяльності, що містить «два основних “пласти” компонентів: 1) потреба – задача, 2) мотиви – дія – засоби – операції», що функціонують у таких планах діяльності, як: почуття (емоції), сприйняття, уява, мислення, увага, воля;
- е) колективне виконання (групою учнів або класом);
- є) у процесі її здійснення учень засвоює теоретичні знання.

Навчальна діяльність учня характеризується постійним розвитком (динамікою), що дозволяє на кожному етапі навчання оволодівати новими, характерними для певної галузі знань видами діяльності. Зміст цих видів діяльності стає провідним змістом навчання учнів. Навчальна діяльність описується діяльністю, як мінімум двох суб'єктів – вчителя та учня. Важливо, щоб зміст навчання був цікавим не лише учню, але і вчителю.

Виокремлюючи діяльність учня в колективній діяльності, як індивідуальний процес зі засвоєння та присвоєння знань, розширення власного досвіду під час вивчення конкретного навчального предмета, ми переходимо у площину поняття «учіння». В. В. Давидов рекомендує використовувати його як інструмент для дослідження навчальної діяльності, у значенні «процес засвоєння».

Ключовим поняттям діялісного учіння є поняття «суб'єкт діяльності». Для успішного засвоєння учнями основ природничо-наукового пізнання та системою географічного знання необхідно створити умови для розвитку учня на двох рівнях суб'єкта діяльності: перший – *суб'єкт практичної (предметної) діяльності*; другий – *суб'єкт рефлексивної (надпредметної) діяльності*.

Принцип інтеріоризації (П. Я. Гальперін, О. М. Леонтьєв) як фундамент діялісного підходу в навчанні передбачає особистісну адаптацію кожним учнем змісту освіти, вироблення на цій основі індивідуального стилю пізнання географічних об'єктів (когнітивного стилю – М. О. Холодная), дослідження та формування власної наукової картини світу. Досягти таких результатів можливо організувавши навчання, як осмислену предметну діяльність (О. М. Леонтьєв), тобто навчально-виховний процес має набути ознак неформальності, осмисленості

відповідальності за власне учіння, організації колективної та індивідуальної рефлексії, усвідомлення кожним учнем проблеми, мети, задач, процесу та результатів співробітництва тощо (залежно від вікової групи).

Принцип динамічності, циклічності, технологічності навчальної діяльності вказує на важливість подолання учнями навчальних бар'єрів, що спонукатиме до розвитку власної навчальної діяльності та засвоєння певної культури мислення. Кожна фаза навчальної діяльності передбачає власний бар'єр:

- орієнтувальна фаза – *інформаційний*;
- фаза програмування – *структурно-інформаційний*;
- фаза реалізації програми – *предметно-перетворювальний*;
- контрольно-коригувальні дії супроводжуються *бар'єром неузгодженості*.

У початковій школі навчальна діяльність хоча і вважається провідним видом діяльності разом з ігровою, ці характеристики простежуються більш дискретно, аніж у старшій школі – де навчальна діяльність є базою для входження в один із видів професійної діяльності, а учень є самостійним в її організації.

Еволюція учня, як суб'єкта вивчення географії України, відбувається за рахунок розширення особистого досвіду географічного пізнання країни проживання на рівнях від локального до регіонального та збагачення досвіду рефлексивної діяльності. Оволодіння учнем рефлексивною діяльністю, вміннями її організувати та реалізувати здійснюється на основі досвіду маніпуляції з предметами і роботи з поняттями, перебуваючи суб'єктом різних видів діяльності. Необхідною умовою розвитку суб'єкта рефлексивної діяльності є важливе надбання особистості учня – *особистий досвід пізнання*.

Пропедевтикою системного вивчення географії України (початкова школа) є отримання окремих відомостей про територію проживання, складові природи і характеристики доступних до сприйняття на рівні маніпуляції або споглядання природні об'єкти та явища, набування досвіду орієнтування на місцевості у власній практичній діяльності та первинній систематизації цих знань з подальшим використанням під час навчання в основній та старшій школі.

В основній школі провідною ідеєю навчання є: *наука (географія) – один зі способів пізнання світу та себе в ньому*. Методична діяльність спрямовується на забезпечення розкриття абстрактного образу рідної країни, наповнення географічної (картографічної) моделі України змістом та інтеріоризацію пережитої в емоціях наукової картини знань про неї. На уроках та у позаурочній діяльності з географії України відбувається цілеспрямоване уточнення та поглиблення загальногеографічних знань, умінь та навичок учнів з метою створення умов для формування власної системи наукових суджень.

Провідним видом навчальної діяльності в основній школі під час засвоєння основ наук є *практично-дослідна діяльність*.

Для успішного сприйняття, застосування та здобування науково географічних знань про Україну, їх

поєднання та узгодження зі знаннями з інших галузей пізнання (зоології, історії тощо) необхідно створити умови для розширення арсеналу сформованих у початковій школі базових загальнонавчальних умінь. Поряд з умінням вчитися має з'явитися *вміння досліджувати* – новоутворення, якість якого буде характеризувати психологічний розвиток особистості учня в організованому навчально-виховному процесі.

Розвиток дослідницьких умінь забезпечує евристичність, софійність та особистісну цінність учіння, виступає базою формування наукового світогляду випускників ЗНЗ.

Реалізація задекларованої у державних документах *профілізації у старшій школі* (на думку пересічних громадян сільських районів Житомирщини та Черкащини) має проявлятися у забезпеченні ґрунтовної професійної орієнтації учнів та створенні умов для отримання однієї з актуальних спеціальностей для місцевості проживання. З цим необхідно погодитися, тому що зміст навчання має задовольняти потреби основних замовників і користувачів. Освітне замовлення має визначати варіативну частину змісту дидактичної моделі вивчення географії України у старшій школі на певній території країни.

Таким чином, для розроблення суспільно корисних моделей навчання необхідно започаткувати вивчення освітніх потреб населення на рівні місцевих громад та розробити методологію максимальної «варіатизації» навчання у профільній школі.

Актуальною для сучасного українського світобуття наскрізною змістовою лінією, що інтегрує знання, вміння та навички у систему власних поглядів, переконань та наділяє випускника ЗНЗ практичною природознавчою компетентністю є *природоохоронна*.

Природне середовище – це невід'ємна умова нашого життя та функціонування суспільного виробництва. Воно є необхідним середовищем існування людини та джерелом потрібних їй ресурсів. Людська діяльність перетворює природне середовище. Зміни під впливом господарської діяльності руйнують рівновагу, що склалась за тривалий період природного розвитку. Ускладнення природо-господарських зв'язків та всезагальна капіталізація життя викликають необхідність їх регулювання. З цією метою в Україні сформована система природоохоронної діяльності, що забезпечується економічними, правовими, науковими та виховними чинниками. Ефективність системи природоохоронної діяльності залежить не лише від якості відповідного законодавства, але і від рівня прояву свідомої природоохоронної поведінки населення, що є важливим ресурсом забезпечення фундаментальних життєвих потреб суспільства у здоровому навколишньому середовищі.

Базовим рівнем природоохоронної діяльності населення є сформованість знань з проблеми на рівні понять та алгоритмів дій у стандартних ситуаціях. Цей рівень дозволяє людині розширювати та поглиблювати природоохоронні знання на нових ступенях здобування освіти, виявляти власну компетентність

через адекватні дії щодо природи та прогнозування покращення якості життя на території проживання (у фаховому середовищі та буденному житті).

Існуючі сьогодні в Україні спроби виховати у населення країни ціннісного ставлення до оточуючого середовища, раціонального та безпечного використання через «екологізацію змісту освіти» не дали суттєвих результатів. Цей підхід стає декларативним та формальним, що знецінює саму ідею. Унікальність шкільної географії (як полідисципліни), а також географії України (як особливого предмету пізнання), розкриваються тому, що через її зміст можна реалізувати природоохоронне виховання населення.

Таким чином, наскрізна організація вивчення географії України у ЗНЗ є поліпредметною та загальнодержавною проблемою. Розглядаючи географію у розвитку від пропедевтичної ланки до професійно зорієнтованої можемо через її потенціал реалізувати розвиток особистості учня у навчанні та особистості вчителя географії, як інтелектуального лідера (рушійною силою та фундатором визначення освітніх потреб та ресурсів розвитку місцевих громад).

Додаток 1

Витяг з Конституції України²

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [Офіційне тлумачення положення статті 24 див. в Рішенні Конституційного Суду № 9-рп/2012 від 12.04.2012].

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної,

вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [Офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 див. в Рішенні Конституційного Суду № 5-рп/2004 від 04.03.2004].

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Додаток 2

Корисна література

(для дослідників, розробників та вчителів-експериментаторів)

1. Абдульханова-Славская К. А. Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна: к 100-летию со дня рождения [Текст] / К. А. Абдульханова-Славская, А. В. Брушлинский; отв. ред. Е. А. Будилова. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
2. Аксёнов Г. П. История науки как предмет исследовательской деятельности школьников [Текст] / Г. П. Аксёнов // Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – С. 442–450.
3. Альтов Г. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач [Текст] / Г. С. Альтшуллер; отв. ред. А. К. Дюнин. – Новосибирск: Наука, АН СССР, Сиб. отделение, 1986 – 209 с. – (Серия: «Наука и технический прогресс»). – Библ.: С. 208–209.
4. Альтов Г. Творчество как точная наука теория решения изобретательских задач [Текст] / Г. Альтшуллер. – Петрозаводск: «Скандинавия» изд. офиц. Фонда Г. С. Альтшуллера, 2004. – 203 с. – Библ.: С. 202–203.
5. Андреев В. И. Эвристика для творческого саморазвития [Текст] / В. И. Андреев. – Казань, 1994. – 246 с.
6. Ариевич И. М. Вклад П. Я. Гальперина в теорию деятельности: интегральный подход к обучению и развитию [Текст] / И. М. Ариевич // Вопросы психологии. – М., 2002. – № 5. – С. 50–59.
7. Байбара Т. М. Формування дослідницьких умінь на уроках природознавства [Текст] / Т. М. Байбара // Початкова школа. – 1987. – № 2. – С. 30–34.
8. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) [Текст] / Г. О. Балл. – Житомир: Волинь, 2008. – 231 с.
9. Балл Г. О. Про психологічний зміст особистісної свободи [Текст] / Г. О. Балл // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 18–26.
10. Библиер В. С. Мышление как творчество (Введение в логику мысленного диалога) [Текст] / В. С. Библиер. – М.: Политиздат, 1975. – 399 с.
11. Богоявленская Д. Б. Развитие детской одаренности: лекция от 25 мая 2015 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rideo.tv/video/49967/>
12. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей [Текст] / Д. Б. Богоявленская. – Самара:

² Постійна адреса документа: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Федоров, 2009. – 414 с. – Бібл.: С. 392–414. – (Психологический институт РАО).

13. Болотов В. А. Проектирование профессионального педагогического образования [Текст] / В. А. Болотов, В. И. Слободчиков и др. // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 66–68.

14. Бондаренко М. Ф. Основы системологии [Текст]: навчальний посібник / М. Ф. Бондаренко, К. О. Соловйова, С. І. Маторін. – Х.: ХТУРЕ, 1998. – 118 с.

15. Брушлинский А. В. Субъект: мышление, учение, воображение [Текст] / А. В. Брушлинский. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1996. – 392 с.

16. Вернадский В. И. Выбранные творения [Текст] / В. И. Вернадский. – К.: Видавництво «Наукова думка», 1969. – 440 с.

17. Вознюк О. В. Неперервна освіта як провідна тенденція сучасного світу [Текст] / О. В. Вознюк // Андрагогічний вісник. – 2012. – Вип. 1. – С. 50–57.

18. Вознюк О. В. Теоретико-методологічні засади розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін [Текст]: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / О. В. Вознюк // Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2014. – 47 с.

19. Вознюк О. В. Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти: інтегративний підхід [Текст]: монографія / О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 684 с.

20. Волощук І. С. Науково-педагогічні основи формування творчої особистості [Текст] / І. С. Волощук. – К.: Пед. думка, 1998. – 160 с.

21. Гальперин П. Я. Введение в психологию [Текст]: учебное пособие для вузов / П. Я. Гальперин. – М.: Книжный дом «Университет», 1999. – 332 с.

22. Гальперин П. Я. Лекции по психологии [Текст]: учебное пособие для студентов вузов / П. Я. Гальперин. – М.: Книжный дом «Университет»: Высшая школа, 2002. – 400 с.

23. Гончаренко С. У. Гуманітаризація загальної середньої освіти. Проект концепції [Текст] / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований. – К.: АПН України, 1994. – 36 с.

24. Гузик М. П. Особистісно орієнтована дидактична система загальноосвітньої школи [Текст] / М. П. Гузик // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні: 1992–2002. – Ч. 1. – Харків: ОВС, 2002. – С. 393–410.

25. Гуманізація процесу навчання в школі [Текст]: навч. посібник / Ю. І. Мальований, О. В. Матвієнко, Л. Л. Момот та ін.; за ред. С. П. Бондар. – 2-е вид., доповн. – К.: Стило, 2001. – 256 с.

26. Дробноход М. І. Концептуальні основи мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою [Текст] / М. І. Дробноход, Ф. В. Вольвач, С. І. Іващенко. – К.: МАУП, 2000. – 76 с.

27. Зимняя И. А. Педагогическая психология 6 учебн. для вузов [Текст] / И. А. Зимняя. – 3-е изд., пересмотр. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2010. – 448 с.

28. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення [Текст] / А. Б. Качинський. – К.: НІСД, 2001. – 312 с.

29. Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів: науковий збірник. – Вип. 3. – К., 2013. – 100 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.info.ecotour.com.ua/dok/zbirnik032013.pdf>

30. Корсакова О. К. Зміст сучасної шкільної освіти: Дидактичний аспект [Текст] / О. К. Корсакова, С. Е. Трубачева. – К.: ФАДА, ЛТД, 2003. – 56 с. – Бібл.: С. 51–52.

31. Кравчук О. П. Деякі проблеми й перспективи шкільного підручник створення на основі особистісно орієнтованої парадигми навчання [Текст] / О. П. Кравчук // Географія та основи економіки. – 2006. – № 6 (56). – С. 10–13.

32. Кравчук О. П. Дидактичні засади практично-дослідної діяльності учнів основної школи у процесі вивчення природничих предметів [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / О. П. Кравчук. – К., 2011. – 319 с.

33. Кравчук О. П. Посилення практичної та суспільної цінності змісту шкільної географії [Текст] / О. П. Кравчук // Географія та основи економіки в школі. – 2003. – № 4 (34). – С. 43–44.

34. Кравчук О. П. Практикум як одна з форм організації навчального процесу з географії України [Текст] / О. П. Кравчук // Зміст і технології шкільної освіти: матеріали звітної наук. конф. Інституту педагогіки АПН України 25–26 бер. 2003 р. – К.: Пед. думка, 2003. – Частина II. – С. 20–21.

35. Кремень В. Г. Зміст освіти й дидактична стратегія [Текст] / В. Г. Кремень // Учитель. – 1999. – № 11–12. – С. 30–35.

36. Кремень В. Філософія національної ідеї. Людина. освіта. Соціум. [Текст] / В. Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.

37. Крисаченко В. С. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку [Текст] / В. С. Крисаченко, М. І. Хилько. – К.: «Знання», 2001. – 598 с.

38. Леонтович А. В. Проектирование исследовательской деятельности учащихся [Текст]: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / А. В. Леонтович. – М., 2003. – 210 с.

39. Маслоу А. Г. Мотивация и личность [Текст] / А. Г. Маслоу; пер. с англ. А. М. Татлыбаева. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.

40. Моляко В. О. Психологія творчості та обдарованості: нові рубежі теорії і практики [Текст] / В. О. Моляко // Обдарована дитина. – 2007. – № 7. – С. 2–3.

41. Мухина В. С. Психологический смысл исследовательской деятельности для развития личности [Текст] / В. С. Мухина // Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – С. 24–43.

42. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті [Текст]. – К.: Шкільний світ, 2001. – 24 с.

43. Обухов А. С. Исследовательская позиция по отношению к миру, другим, себе [Текст] / А. С. Обухов // Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – С. 76–77.

44. Паламарчук В. Ф. Школа учит мыслить [Текст]: пособие для учителей / В. Ф. Паламарчук. – М.: Просвещение, 1987. – 208 с.

45. Петровская Л. А. Общение – компетентность – тренинг: Избранные труды [Текст] / Л. А. Петровская. – М.: Смысл, 2007. – 687 с.
46. Петровский В. А. Субъектность: новая парадигма в образовании [Текст] // Наука и образование. – 1996. – № 3. – С. 100–105.
47. Поддьяков А. Н. Методологические основы изучения и развития исследовательской деятельности [Текст] / А. Н. Поддьяков // Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – С. 51–58.
48. Прокофьева Л. Б. Технология организации и сопровождения поисковой деятельности – путь творческого развития ученика и учителя [Текст] / Л. Б. Прокофьева // Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – С. 184–189.
49. Пьер Терьяр де Шарден Феномен человека: преджизнь, жизнь, мысль, сверхжизнь / перевод и примечания Н. А. Садовского. – М.: «Прогресс», 1965. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.koob.ru/chardin/fenomen_4eloveka
50. Савенков А. И. Одаренные дети в детском саду и школе: учебн. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А. И. Савенков. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 232 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.koob.ru/savenkov_a_i/
51. Савченко О. Я. Уміння вчитись як ключова компетентність загальної середньої освіти [Текст] / О. Я. Савченко // Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи; ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 34–36. – (Серия: «Бібліотека з освітньої політики»).
52. Сластенин В. О. Рефлексивная культура и профессионализм учителя [Текст] / В. О. Сластенин // Педагогическое образование и наука. – М., 2005. – № 3. – С. 37–42.
53. Слободчиков В. И. Антропологический смысл исследовательской работы школьников [Текст] / В. И. Слободчиков // Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – С. 16–23.
54. Слободчиков В. И. Выявление и категориальный анализ нормативной структуры индивидуальной деятельности [Текст] / В. И. Слободчиков // Вопросы психологии. – М., 2002. – № 2. – С. 42–51.
55. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. Сорокин // Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Соколова; пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
56. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний (психологические основы) / Н. Ф. Талызина. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 345 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.koob.ru/talizina_n_f/
57. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность [Текст] / Х. Хекхаузен; научн. ред. пер. Б. М. Величковский, Д. А. Леонтьев. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.
58. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума [Текст] / М. А. Холодная. – СПб.: Питер, 2004. – 384 с. – (Серия: «Мастера психологии»).
59. Цофнас А. Ю. Теорія систем і теорія пізнання [Текст] / А. Ю. Цофнас. – Одеса: Астропринт, 1999. – 308 с.
60. Цукерман Г. А. Виды общения в обучении [Текст] / Г. А. Цукерман. – Томск: «ПЕЛЕНГ», 1993. – 269 с.
61. Цукерман Г. А. Психология саморазвития [Текст] / Г. А. Цукерман, Б. М. Мастеров. – М.: Фирма «Интерпракс», 1995. – 286 с. – Библ.: С. 285.
62. Чернов Б. О. Методика навчання географії в школі [Текст]: посібник для вчителів / Б. О. Чернов, В. П. Корнеев. – К.: Радянська школа, 1986. – 255 с.
63. Юркевич В. С. Исследовательская работа школьников: противоречия, ограничения, перспективы [Текст] / В. С. Юркевич // Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – С. 78–80.
64. Юркевич В. С. Одаренный ребенок: иллюзия и реальность: книга для учителей и родителей. – М.: Просвещение, 2000. – 136 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.koob.ru/yurkevich/odarenn_rebenok
65. Якиманская И. С. Педагогическая поддержка с точки зрения психолога [Текст] / И. С. Якиманская // Воспитание и педагогическая поддержка детей в образовании. – М.: УВЦ «Инноватор», 1996. – С. 37–40.
66. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М.: Смысл, 2001. – 365 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.koob.ru/deryabo_s/education_week